

Thamgrepp

Pejling nr 10

Pejling nr 10

Thamgrepp

FREDRIK HAAGE

Pejling nr 10

Hittills utkomna Pejlingar:

- Nr 1, Carl Rudbeck, *Den fula ankungen eller den oälskade liberalismen*
- Nr 2, Anders Johnson, *Inte bara valloner – Invandrare i svenskt näringsliv under 1000 år*
- Nr 3, Ingemar Nordin, *Djur är inte människor – En filosofisk granskning av veganismen*
- Nr 5, Maria Rankka, *Skattetryckets sociala konsekvenser*
- Nr 6, Helena Rivière, *Bidragskulturen – Filosofin bakom socialbidraget*
- Nr 7, Gunnar Strömmer (red), *Kretsloppsstat eller kretsloppssamhälle?*
- Nr 11, *Fakta och myter om globaliseringen – En artikelserie ur The Economist*, förord av Anders Åslund

© Författaren och AB Timbro 1998
Omslagets formgivning: Formgivningsverket
Omslagsillustration: Riber Hansson
Sättning: KK Grafiska AB, Stockholm
Tryck: Norstedts Tryckeri, Stockholm 1998
ISBN: 91-7566-382-1

Innehåll

Inledning	7
I politikens tjänst	11
Thams demokratiska spelregler	17
De "osynliga trådarna"	25
Det effektiva lärosätet	31
Att utbildas av Tham	41
Thams raka streck	49
Undersåte eller fiende	53

Pejling nr 10

Inledning

”JAG HAR EN vettig dialog.”

Så besvarade utbildningsminister Carl Tham en fråga från Aftonbladet i november 1996 om han verkligen kan sitta kvar utan att ha en vettig dialog med forskare och professorer. Ja, i ett läge där han är bärare och givare av gåvor som är oantastliga, demokrati och jämlikhet, finns ju ingen anledning att be om lov eller kompromissa med en oförstående eller ovillig mottagare. Utbildningsministern behöver inte göra så mycket mer än att deklarerera.

Inom svensk forskning och högre utbildning råder i dag ett slags latent krigstillstånd. Parterna är mycket lätt urskiljbara: i allt väsentligt står utbildningsminister Carl Tham mot en ”dubbel front” bestående av de borgerliga partierna och universitetsvärlden. Och att ett slags ömsesidigt förtroende skulle kunna återställas ter sig som ett dåligt skämt.

Varför detta? Jo, utbildningsministern har inte nöjt sig med att återställa den gamla socialdemokratiska ordningen före Per Unckel. För Tham menar att det fortfarande, trots ett halvt sekel av socialdemokratisk dominans, finns djupa "borgerliga" orättvisor inbyggda i själva systemet. Och dessa fordrar radikala åtgärder. Vad som råkar stå i vägen – rättsstatliga principer, självständighetsanspråk, meritokrati, kvalitetsföreställningar, m m – får vackert flytta på sig. Det är en grundläggande ordning som skall brytas upp. Utan kompromisser. Utan undantag.

Politiken går i grova drag att fånga i med begrepp som centralism, dirigism, godtycke, likriktning, m m. Och det markerade missnöjet har varit unikt med tanke på dess bredd, det tuffa tonläget och det faktum att föremålet för protesterna har utgjorts av en enda person. Men det gemensamma draget bakom de olika "reformerna" Tham genomfört har nog inte varit glasklar för särdeles många. I många stycken har reaktionerna snarare präglats av öppet oförstående. Vad är det egentligen som håller på att hända inom svensk forskning och högre utbildning? Vad vill han egentligen?

Att just Carl Tham utsågs till utbildningsminister sågs som ett svårtolkat drag. Han har förvisso bred politisk och administrativ erfarenhet, inte minst inom högskolevärlden. Sin karriär inledde han i Stockholms studentkår. Men han har under större delen av sin karriär varit folktoppartist, inte socialdemokrat.

En namnkunnig folktoppartist dessutom. 1969 blev han parti-sekreterare. Som sådan spelade han en central roll vid tillkomsten av partiets program 1972. Det var ett program som präglades av en stark tro på statens förmåga att kontrollera

ekonomin och en tydlig vänsterförskjutning framför allt inom det arbetsrättsliga området.

Att partisekreteraren tillhörde vänsterfalangen inom sitt parti var klart. Men tiden förde Tham och folkpartiet åt olika håll. I början av 1980-talet återfick folkpartiet en marknadsekonomisk klädnad. Denna passade Tham så illa att han lämnade partiet 1984. Dessförinnan hade han suttit som minister i den borgerliga regeringen till 1982 och därefter blivit generaldirektör för statens energiverk. Sedan generaldirektör för SIDA. Den folkpartistiske ideologen hade blivit tjänsteman. Först från och med 1986 en socialdemokratisk sådan.

Ser man till Thams ideologiska patos är dennes upphöjelse till statsråd ett fullt naturligt steg. Som vi kommer att se är Thams partibyte en närmast blygsam markering med tanke på hans ståndpunkter. Den socialdemokratiska regeringen behövde knappast frukta en politisk femtekolonnare i leden, snarare tvärtom. 1994 presenterade han sin uppfattning i varje tänkbar fråga i debattboken *När tiden vänder*. Där är hans position klar och tydlig:

Vad vi ser runt om i världen – både inom och mellan länder – är mer av klasspolitik. Det är för mig en gåta hur man i detta läge kan påstå att kommunismens fall medfört ideologiernas uttunning och utopiernas död. Att högern säger så är begripligt – det ingår i ideologin och jag kommer tillbaka till det. Men den reformistiska vänstern måste ta sig i sin ideologiska krage och klart se vad som pågår.

Faktiskt skulle man – med ett slags facit i hand – kunna tolka

hans utnämning som att socialdemokraterna betraktar det högre utbildningsväsendet som ett prioriterat område. Ett fält lämpligt för en ideologisk offensiv. Det har i så fall varit en dyrköpt framryckning. Inom det akademiska etablissemanget har upprördheten blivit omfattande. Regeringens allierade på slagfältet har blivit pinsamt lätträknade.

Men oavsett eventuella bakomliggande strategier och överväganden, går det att skönja en ideologisk röd tråd genom de förändringar som vidtagits? I det följande skall en överblick över Thams förda politik presenteras, liksom reaktionerna på denna och till sist ett försök till klagörande av vad den Thamska ideologin egentligen handlar om. Men först en studie av den politiska verkligheten såsom Tham själv beskrivit den.

I politikens tjänst

”INTELLIGENSARISTOKRAT” HAR VARIT en återkommande beskrivning av Tham. Han har under sin politiska karriär skrivit artiklar i allehanda ämnen och drar sig inte för att anlägga breda perspektiv, gärna kryddade med akademiskt präglade referenser. Även om hans politik i flera stycken kan beskrivas som dogmatisk och han själv som programmatisk låter sig Tham inte reduceras till slagordspolitiker.

När tiden vänder demonstrerar generöst hans egna uppfattningar. Att det skulle gå att placera honom i facket av förbittrade öststatsocialister är fel. För Tham är ”social ingenjörskonst” idealet, något han förknippar med humanism. Denna ingenjörskonst ställs mot det liberala stålbadets brutalitet:

Det reformistiska arbetet är baserat på en strävan efter mänsklig och social förståelse och det är raka motsatsen

II

till mekanistiskt samhällsbyggande. Det är i grunden en humanistisk samhällssyn; något att slå vakt om och utveckla. Vi behöver mer kunskap om mänskliga förhållanden, inte mindre. De stora historiska olyckorna har åstadkommit av fanatiska lidelser eller myter som anpassat vetenskapen efter sina syften – inte av eftertänksam kunskap.

Inför den kommande studien är Thams avslutande ord värda att ha i minnet. För "humanisten" Tham drivs själv av en lidelse. Men är det lidelsen för humanism? Möjligtvis i hans egna ögon. Men den lidelse som kommer till uttryck då han fattar pennan som debattör och då han går till aktion som maktbävare, det är en annan lidelse. Det är lidelsen för politik.

Finns det ett genomgående budskap i hans bok så är det just att allt i slutändan är politik. Detta synsätt har han också med konsekvens och tydlighet torgfört på andra håll. I skottgluggen står främst moderaterna, som klär sina resonemang i "anti-politikens välbekanta borgerliga maskeradkostym" och vars dolda ideologiska syften är desamma som de alltid har varit:

Unckel och hans vänner talar om politiken som något negativt – som om deras egen verksamhet vore något annat! – men vad de egentligen vill är att begränsa demokratin till kapitalets förmån. Det är naturligtvis inget nytt: det är vad den politiska striden har handlat om under mer än 100 år.

Att hävda att någonting skulle vara – eller borde vara – obe-

roende av politik är liktydigt med antidemokrati, då ju politik och demokrati är synonymer. Mellan marknad och demokrati råder ett nollsummespel. Tham har hävdade att marknadsekonomins renässans under senare år utgör en del av "antidemokratins historia". Och det civila samhället är för Tham en jättekorporation av organisationer, föreningar och formella sammanslutningar, något som ytterst handlar om "...ett sätt att genom deltagande i organisationer eller gemensamma aktiviteter stärka "det allmänna bästa" och den demokratiska staten". Civilsamhället står i politikens tjänst.

Striden om forskningsstiftelserna är intressant ur ett demokratiteoretiskt perspektiv. Tham ansattes hårt från borgerligt håll. Anklagelser om maktmissbruk och förakt för rättsstatliga principer haglade. Men utbildningsministern var aldrig sen att svara. Det var inte en fråga om rättsstatliga utan om demokratiska principer, menade han. Och dessa senare principer äger naturligtvis alltid företräde. Det var odemokratiskt att låsa offentliga medel (i det här fallet löntagarfondsmedel) på ett sätt som gör dem oåtkomliga för den politiska makten. Detta alltså även om förfarandet har skett enligt en juridiskt och demokratiskt korrekt procedur.

Demokratins *utfall* kan alltså vara odemokratiskt. Det är ingen udda uppfattning att demokratin kan få oönskvärda konsekvenser. Det är bara det att den vanligtvis förfäktas av just de grupper Tham betraktar som sina arvfjender sedan 100 år. Dessa brukar dock inte mäta kvaliteten på demokratin med denna själv som måttstock, utan snarare med just rättsstatligheten.

Enda sättet att förstå Tham är att han har en idé om demokratins innebörd vars giltighet är något förmer än den konstitutionellt tillerkända eller närmare bestämt total. Allt bör

vara politik. Allt bör vara demokrati. Marknaden och kapitalet gör då och då framstötter för att begränsa demokratins räckvidd men motoffensiver är därvidlag alltid tillåtna och nödvändiga, exempelvis i fråga om stiftelserna.

Tham mäter demokratins kvalitet i termer av dess omfång. Skapas autonoma sfärer, exempelvis självständiga stiftelser, självständig forskning, antagningsrätt för högskolor, m m, har något brutit och måste åter underställas demokratisk – alltså politisk – kontroll.

I en utmanande artikel på DN debatt i oktober 1997 gick Carl Tham till angrepp mot moderaterna. Dessa ville halvera demokratins räckvidd, menade han och framhöll som bevis en moderat motion om demokrati som väckts i riksdagen. Enligt Tham innehöll den ”förslag till begränsning av riksdagens makt och väljarnas inflytande”. Anslaget var i hans ögon genuint odemokratiskt:

De flesta av förslagen går ut på att begränsa folkstyrets makt, göra det svårare för riksdagen att fatta beslut (till exempel om skatter), att än mer stärka äganderätten och kapitalets makt och att ge höga jurister möjligheter att överpröva riksdagens beslut.

Huvudtemat i motionen var enligt Tham en gammal antidemokratisk tanke från 1800-talet enligt vilken demokratin var något som på ett irriterande sätt stod i vägen för de ekonomiska krafterna. Högern hade alltid älskat att tala om den ”enskilde individen” eller ”den lilla människan” i motsats till kollektivet, men i praktiken var de bara ute efter skattesänkningar, främst för välbärgade, och kraftiga nedrustning av

välfärden. Tham gick dock inte in på själva sakdiskussionen, huruvida det konstitutionella regelverket i Sverige behövde reformeras eller inte, och i så fall i vilken riktning. Han hänvisade inte till ett eget konstitutionellt ideal.

”Har vi gjort rätt avvägning mellan samhällsnytta och individ? Ja, det kan alltid diskuteras och den typen av frågor kommer aldrig att lämna oss” skrev Tham i slutet av artikeln.

Men Tham befattar sig aldrig med frågan. I varje fall får man leta med mikroskop efter tillfällena då han faktiskt försvarat individens rätt gentemot nyttan eller kollektivet. Eller gentemot demokratin. Den utbildningsminister som tog vid 1994 hade en på sitt sätt genomtänkt uppfattning om sin roll, men frågan var om han företrädde individens rätt eller politikens.

Thams demokratiska spelregler

DEN KANSKE HETASTE striden Tham gett sig in i har varit den om de fria forskningsstiftelserna. Kanske är det också av den som återverkningarna för svensk forskning har varit störst. Likaså återverkningarna på svenska rättsprinciper: i båda fallen förödelse.

Den borgerliga regeringen hade på sin tid beslutat att de av socialdemokraterna inrättade löntagarfonderna skulle avvecklas och deras medel i stället användas för att främja långsiktig forskning. För det ändamålet hade ett antal fristående stiftelser skapats vilka hade att förvalta resurserna vid sidan av den ordinarie statliga anslagsgivningen. Stiftelserna hade konstruerats så att de skulle stå opåverkade av riksdags- och regeringsbeslut genom att deras oberoende skrevs in i stadgarna. Därigenom ville man försäkra sig om deras självständighet och långsiktighet.

Socialdemokraterna hade protesterat mot idén ända från

dess början och så snart den nya regeringen tillträtt 1994 började den undersöka möjligheterna att återföra löntagarfondsmedlen under politisk kontroll. Den nye utbildningsministern deklarerade att detta var en av hans mest angelägna uppgifter.

I en affekterad artikel i SvD den 19/1 1995 med rubriken "Borgerligt förakt för demokratiska spelregler" lät Tham förstå att det var en fråga av stor principiell betydelse. Den svenska högern hade ägnat sig åt ett systemskifte som representerade en ideologisk återgång till en otyglad kapitalism, där människor oskyddade utsätts för marknadens våldsamma svängningar. Före valnederlaget hade Bildregeringen dessutom sett till att delar av detta systemskifte inte skulle kunna rivas upp.

Dess handlande kan inte ses annat än som en medveten och aggressiv politik vars syfte var att begränsa den demokratiska processens räckvidd till förmån för egna långsiktiga politiska intressen. Beteendet vittnar om ett förakt för det samförstånd om spelreglerna som ytterst bär upp det demokratiska politiska livet

Den borgerliga riksdagsmajoritetens beslut att inrätta de s k forskningsstiftelserna måste ses i det perspektivet. Det var i grunden en ideologisk handling där andra hänsynstaganden sköts åt sidan.

Det oerhörda i tilltaget låg inte bara i tilltaget i sig utan också i själva storleken på de summor (18 miljarder) som undandragits regeringens inflytande. Men på ett eller annat sätt skulle pengarna föras tillbaka till fadershuset, lät Tham förstå.

Det visade sig dock vara svårare än trott. Redan före för-

fattandet av artikeln var Tham medveten om att stiftelserna var alltför väl skyddade för att regeringen utan vidare skulle kunna upplösa dem. Han hade författat ett brev till stiftelsernas styrelser i vilket han hade rekommenderat dem att ansöka hos regeringen om permutation. En sådan ansökan innebar att regeringen gavs möjligheter att påverka valen av styrelseledamöter. Med andra ord uppmanades stiftelserna att själva överräcka instrumentet för sin stympning. Alla vägrade.

Utbildningsdepartementet började därför undersöka om stiftelserna kunde åläggas att betala inkomst- och förmögenhetsskatt. Den idén skrinlades efter protester från Lagrådet.

Regeringen beslöt att gå lagstiftningsvägen. Genom att ändra stiftelselagen ville regeringen tillerkänna sig själv rätten att påverka stiftelsestyrelsernas sammansättning och därigenom kontrollera dem. Bestämmelsen skulle naturligtvis gälla även retroaktivt.

När förslaget gick ut på remiss blev kritiken stark och omfattande. Kanske var den allvarligaste den som på uppdrag av ett flertal stiftelser levererades av advokaterna Björn Tude och Manfred Löfvenhaft. Dessa menade att regeringens tolkning av regeringsformens 2 kap 18 § skulle innebära att samtliga stiftelser i landet i princip ligger oskyddade för statlig intervention. Regeringen kan "få ett bestämmande inflytande över envar av de stiftelser som bildats av enskilda utan att staten skulle behöva utge någon ersättning". Flera andra remissinstanser uttalade också tveksamhet om huruvida lagförslaget överensstämde med Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Thams intresse för detta var lika med noll.

Lagrådet avstyrkte även det förslaget, men regeringen ansåg

sig efter att ha slopat den del som berörde ändringar i ändamålsföreskrifterna likväl kunna lägga fram det i riksdagen (prop 96/97:22), där det bifölls i november 1996. Därmed sattes punkt för stiftelsernas tid som självständiga institutioner. Likaså för varje förhoppning att ett rättsligt skydd i Sverige även skyddar gentemot trycket från den politiska makten. Regeringen satte omedelbart igång med att plocka bort misslagliga personer i stiftelsernas styrelser.

Under denna process bildades ett slags tvåfrontsläge för Tham. Den första fronten var välkänd sedan tidigare, den låg mellan honom och de borgerliga partierna (här avses inte centern) som rasade över hans nonchalans för rättsstatliga principer. Den andra fronten var gentemot ett alltmer kritiskt akademikersamfund.

Anledningen till den senare konflikten var att det i samma veva lades fram en forskningspolitisk proposition (prop 96/97:5) i vilken det fanns förslag till fördelning av forskningsresurser. Små och medelstora högskolor tilldelades drygt 100 miljoner kronor, en medveten satsning på "decentralisering". Men de reguljära anslagen hade skurits ned med flera gånger större belopp. Detta berodde på att regeringen räknade med motsvarande resurser från de fria stiftelserna sedan man väl placerat sitt eget folk i deras styrelser.

Vad regeringen nonchalerade var det glapp som uppstod mellan nedskärningarnas ikraftträdande och (den eventuella) resursförstärkningen från stiftelserna. Härvidlag drabbades svensk forskning i allmänhet, inte bara den forskning som dittills någotsånär tryggt kunnat leva av de fria stiftelsernas medel. Dessutom medförde de organisatoriska omställningarna i sig allvarliga avbräck i verksamheten. Vad propositionen

initierade var en övergripande och förödande nedrustning av svensk forskning.

Så uppstod en andra front. Debattinlägg från oroliga och arga forskare började hagla och uppnådde i kraftfullhet och antal vad som måste betecknas som stormstyrka. Bland de mest uppseendeväckande manifestationerna kan nämnas artikeln på DN Debatt 30/10 -96 i vilken 99 professorer menade att "regeringen visar till förakt gränsande likgiltighet inför utbildningens och forskningens behov" och att "forskningen raderas". Bara några veckor senare följdes den av ett upprop (en "petition", enligt Tham) undertecknat av 599 biomedicinska forskare på samma sida. Dessa menade att propositionen skulle innebära "en exempellös nedrustning av svensk biomedicinsk grundforskning som blir näst intill omöjlig att återhämta inom överskådlig framtid". Ett drygt halvår senare skrev 360 miljöforskare på ett upprop mot de nedskurna anslagen.

Thams försvar, i den mån han bemödade sig om ett, gick rätt och slätt ut på att forskarna hade fel. Han förnekade inte att regeringen sparade, men dels var det nödvändiga besparingar, dels överdrev forskarna konsekvenserna och dels berodde det hela till viss del på att så stora medel hade överförts till forskningsstiftelserna:

Inga forskarprotester hördes när stiftelserna inrättades.
Om forskarsamhället agerat tidigare hade inte den här situationen behövt uppstå.

Utöver detta fanns också en viktig principiell aspekt: Vad som genom de fria stiftelsernas tillblivelse hade lett till en mångfald

av forskningsfinansiärer, och därmed möjligheter till forskning som kanske inte kommit till stånd i ett mer enhetligt system, upphävdes genom detta. Makten över forskningen koncentrerades till regeringen. De fria forskningsstiftelserna garanterade på sitt sätt genuint "fri" forskning. Så skulle inte komma att vara fallet i fortsättningen. För fri forskning är enligt thamsk logik inte demokratisk.

I propositionen föreslogs också att en kommitté skulle tillsättas med uppgift att "se över" Sveriges deltagande i storskalig forskning. Dess betänkande, som hette "Besparingar i stort och smått" (SOU 97:69) och lades fram i april 1997, lugnade knappast känslorna. Besparingarna var så stora att protesterna lät som ekon från året före.

Bara några dagar före propositionens framläggande avgick Bengt Kasemo, ledamot i regeringens forskningsberedning, i protest mot Thams sätt att leda verksamheten. Han kände sig främmande för regeringens forskningspolitik som han tyckte störde utbildningen och forskningen. Men huvudskälet var principiellt, nämligen att beredningen undanhållits de mest "brännande forskningspolitiska frågorna". Beredningens sekreterare Bengt Gustafsson, som gick till ett annat uppdrag, gav Kasemo rätt. Dispositionen av nedskärningarna borde ha diskuterats i beredningen, menade han.

Tham avvisade dock även detta:

Regeringens budgetpolitik kan inte diskuteras i beredningen. När det gäller den grundläggande synen på stiftelserna, så är det också en politisk fråga som inte är öppen för beredningen.

Och därmed punkt. Makten hade talat. Utbildningsministern ansåg att forskningsberedningen, vars uppgift är att ge regeringen råd inför viktiga forskningspolitiska beslut, inte hade med det hela att göra. Akademikersamfundet i övrigt överreagerade och fick skylla sig självt som inte försökt stoppa tillkomsten av forskningsstiftelserna. Och man får förmoda att i Thams ögon hade oppositionen härmed fått lära sig att odemokratiska övergrepp inte lönade sig. Men utifrån den rättsuppfattning som inte är den thamskt totalitära är det utbildningsministern som begått övergrepp. Och hans tydliga nonchalans inför de villkor som såväl rättstaten som forskningen lever under, hans fnysningar åt sina kritiker, varje del av hans agerande lät förstå att hans politiska strategi var hänsynslöshet.

Pejling nr 10

De ”osynliga trådarna”

ETT KNAPPT ÅR efter sitt tillträde deklarerade utbildningsministern att han såg tre centrala områden ”där vetenskaps-samhället nu måste förändras – och det raskt”. Det första gällde jämställdheten. Överraskad var ingen. Att den ”starka mansdominansen” inom högskolevärlden skulle brytas hade han flaggat för sedan start. Han hade också i februari 1995 hunnit med att presentera sin sk jämställdhetsproposition (1994/95:164). Innehållet sammanfattade mycket av utbildningsdepartementets ogenerade maktanspråk. Allra tydligast sammanfattades departementets förakt för vetenskaplig frihet.

I propositionen satsades över hundra miljoner kronor för att öka jämställdheten inom utbildningsområdet. Nya tjänster skulle inrättas; professurer, doktorand- och forskarassistent-tjänster. Till dessa skulle positiv särbehandling tillämpas. Detta innebar i klartext att en kvinna skulle få jobbet även om hon

var mindre kvalificerad för tjänsten än en manlig sökande. Det räckte med att hon hade tillräcklig kompetens.

30 professorer handlade det om. Dessa blev snabbt kända som "Thamprofessorerna" i debatten och kritiken var stark mot att meritokratins princip sattes ur spel. Liksom i fallet med attacken mot forskningsstiftelserna blev traven av reservationer anmärkningsvärt hög. Tham lät sig dock inte bekommas det minsta utan menade tvärtom att förslaget var "blygsamt" och bara "till liten del kan korrigera situationen".

Enligt Tham var meritokratin sedan länge satt ur spel i alla fall. Den rådande ordningen inom det akademiska livet var bara "illusoriskt könsneutral". Han menade att kritikerna dessutom innerst inne visste att det förhärskande systemet för att tillsätta professorer inte var rättvist. Manliga värderingar genomsyrade högskolestrukturen och svepte in alla förment objektiva meritvärderingar i "osynliga trådar" till kvinnornas nackdel. Detta faktum, hävdade Tham, var allmänt känt, även om det inte var uttalat. Och därmed dömde han raskt ut alla som inte höll med honom och stämplade dem som hycklare.

Vid tiden för propositionens tillkomst var endast en knapp tiondel av landets professorer kvinnor. Tham menade att detta faktum bevisade riktigheten i hans anklagelse gentemot akademikersamfundet. Utpekandet av alternativa orsaksfaktorer bakom skevheten eller andra handlingsvägar mot ett bättre tillstånd avisade han kategoriskt. Skall man tro ett uttalande i Sydsvenska Dagbladet den 8/3 1995 var "Thamprofessorerna" dessutom bara en första tillämpning av diskrimineringsinstrumentet:

Det krävs radikala förändringar och saker och ting måste

hända nu, eftersom åldersstrukturen är sådan att det blir många professorstillsättningar under de närmaste tio åren.

Tham legitimerar sitt agerande utifrån Jämställdhetslagen. Men det är en bräcklig grund att stå på. Det går knappast att hävda att JämL gör positiv särbehandling till en skyldighet. Detta speciellt som högskolelagen kan läsas som ett förbud mot dylikt förfarande. Tham har dock frankt hävdad att JämL måste gälla inom högskolan, helt enkelt för att "bristen på jämställdhet är så stor".

Tham menar dessutom att hans metoder för att uppnå högre jämställdhet också har ett rent nyttovärde:

Jämställdhet inom den högre utbildningen och forskningen är inte endast en rättvisefråga, utan även en demokrati- och en kvalitetsfråga. Jämställdhet är en förutsättning för ökad kvalitet i undervisning och forskning genom att den blir mångsidigare och intressantare, engagerar studenterna i ökad utsträckning, ger unga kvinnor förebilder och synliggör kvinnor i såväl akademien som i samhället.

Högskoleförordningen begåvades i denna veva med föreskriven kvotering. "Båda könen" skall vara representerade i universitetens tjänsteförslagsnämnder. Dessutom skall minst en kvinna vara sakkunnig vid alla tjänstetillsättningar. Detta för att hjälpa meritokratin på traven. Men den faktiska innebörden är naturligtvis att meritokratin har förpassats annorstädes.

Jämställdhetspropositionens maktanspråk sträckte sig längre än enbart till dirigerandet av tjänstetillsättningar. Den omfattade även direktiv kring forskningen. Forskningens själva innehåll, väl att märka. Kunskap sades vara "könsbetingad", och författarna mer än antydde vilken sorts metodologisk ansats utbildningsdepartementet föredrog:

Inom det vetenskapliga området har jämställdhetsfrågan även en annan sida, som handlar om samhällets behov av forskning inom områden där kvinnoaspekterna försummats och där mannens behov, fysiologi och synsätt mer eller mindre oreflekterat gjorts till norm. Det kan gälla så vitt skilda områden som invärtesmedicin och historia. Kvinno-, jämställdhets- och genusforskningen bör därför tillmätas sitt berättigade utrymme.

I den forskningspolitiska propositionen året därpå ville man gå från ord till handling på det genusteoretiska området och förklarade bl a att man i Göteborg ville se ett sekreteriat för befrämjandet av genusforskning samt inrättandet av 18 tjänster – varav sex professurer – med inriktning på det önskvärda perspektivet i fråga. Och i budgetpropositionen för 1997 anvisade regeringen avsevärda resursförstärkningar till genusforskning. På detta område var besparingar inte alls nödvändiga.

Det är tydligen inte bara så att genusforskning främjar jämställdhet. Påverkan går uppenbarligen åt båda hållen. Thamenar att samtidigt som genusforskningen är jämställdhetsbefrämjande gynnar också jämställdhet som konkret tillstånd det hittills ouppmärksammade genusteoretiska perspektivet:

Ökad jämställdhet rubbar de rådande maktförhållandena och påverkar därmed det akademiska livets värderingar. Liksom forskning och undervisning. Jämställdhet kan bidra till en bredare bildningssyn. Det blir då också naturligare för både manliga och kvinnliga forskare att tydligare se köns/genusforskningens betydelse för förståelse av kulturella, ekonomiska och sociala förhållanden.

Kritiken mot det exempellösa i att utbildningsdepartementet under Thams tid börjat ge normerande riktlinjer avseende forskningens metodologiska innehåll och resurstilldelning därefter avfärdar denne helt. Exempel kan ges från en replikväxling med professor Bo Rothstein i SvD den 25 oktober 1996:

Regeringen eller jag har självfallet inte tagit ställning för någon viss teori inom forskningen. Det är ett absurt påstående. Däremot anser vi att också forskning med genusteoretiska perspektiv ska stödjas och ges chansen att utvecklas, på samma sätt som t ex den forskning professor Rothstein själv bedriver.

Regeringens sätt att på olika vägar "stödja" det genusteoretiska perspektivet handlar naturligtvis om att föreskriva. Att makt-språk sedan kan ta sig mer eller mindre slingriga uttryck är en annan sak. Om makten utan vidare stövlar in i vetenskapens heligaste rum, metodologin, eller om den först bjuder in sig själv är ointressant. Resultatet blir detsamma. En principvidrighet är en principvidrighet. Och förtroendet för svensk

DE "OSYNLIGA TRÅDARNA"

forskningsintegritet förblir förmodlingen lågt så länge Tham
sitter kvar på sin post.

Det effektiva lärosätet

I MAJ 1997 presenterade regeringen en proposition med namnet "Högskolans ledning, lärare och organisation" (1996/97:141). Denna handlade som namnet antyder om högskolans inre organisation. Även här anbefalldes nedrustning – av självstyre, kvalitet och pluralism. I stället framkommenderades centralism och utjämning.

Den principiellt viktigaste förändringen gällde den högsta ledningen. Traditionellt har ett lärosätes rektor också suttit som ordförande i dess styrelse och tidigare motsvarigheter. Rektorn utnämns av regeringen på förslag av en obligatorisk valförsamling. I denna valförsamling återfinns representanter för lärosätets olika delar – inklusive studenterna – och dessa voterar enligt normalt förfarande. Rektorn får därmed ett entydigt mandat, vilket stärker dennes auktoritet och position gentemot den politiska makten, även om det formella utnämmandet tillkommer regeringen.

Den nya ordningen innebär att rektorn reduceras till en exekutivt fungerande chef. Ordförandeskapet i styrelsen tillfaller en person som utses direkt av regeringen. Universitetsstyrelsen skall framgent bara behöva "höra" lärare, andra anställda och studenter innan förslag läggs till regeringen. Valförsamlingens funktion upphör alltså. Dessutom anges att styrelseordföranden inte skall rekryteras bland lärosätets anställda. Tham har motiverat detta med att regeringen behöver någon att diskutera långsiktiga strategier med (han har dock inte förklarat varför denna diskussion inte kan föras med rektorn).

Vad detta innebär ur ett självständighetsperspektiv är lätt att se. De svenska lärosätenas redan tidigare relativt blygsamma autonomi snöptes ytterligare till att knappt kunna tjäna till mer än retoriskt utanverk. De trycktes ned så hårt att det, inte minst vid en internationell jämförelse, måste beskrivas som rena förnedringen. Det skall påpekas att universitetens och högskolornas styrelser redan från 1987 hade påtvingats en majoritet av regeringsutsedda ledamöter. F d rektorn för Luleå tekniska universitet, Torbjörn Hedberg, satte i SvD den 17/6 1997 det thamska förslaget i perspektiv:

Det skulle placera de svenska universiteten i en internationell särställning. Inte ens i ett så centraliserat land som Frankrike skulle en utbildningsminister våga föreslå att universiteten skulle ledas av en styrelse med 15 ledamöter där ordföranden och alla utom ett par lärare och ett par studenter är direkt utsedda av regeringen.

Värd att återge är också dåvarande rektor för Uppsala Univer-

sitet, Stig Strömholm, som i SvD den 27 samma månad frågar sig (och utbildningsministern) hur lämpliga personer skall kunna skakas fram till den nya ordförandeposten:

Vilka avdankade eller aktiva politiker, vilka företagsledare, vilka organisationspampar, vilka ämbetsmän skulle i dag ha tid, kraft och erfarenhet nog för att vid sidan av sina övriga uppgifter skaffa sig och upprätthålla den krävande nationella och internationella överblick och utveckla den mångsidiga aktivitet som svarar mot propositionens idealbild av den "kvalificerade och erfarne experne ordföranden"? Vilka personer av det slag som kan tänkas komma i fråga skulle ha de intellektuella förutsättningar, de kunskaper och den integritet som fordras för att vinna reell och frivillig acceptans inom den notoriskt svårstyrda högskolevärlden?

Thams svar kom i form av en utnämning av Anna Hedborg (s) till ordförande i Uppsala universitets konsistorium.

Inte bara rektorns utan även professorns auktoritet och status blev föremål för Thams attack. I en internationell jämförelse har Sverige en relativt låg procentandel professorer. Thams åtgärd härvidlag var smått radikal: Varje universitetslektor som är tillräckligt kvalificerad skall anställas som professor vid sitt lärosäte. Det skall inte finnas någon övre gräns för hur många professorer som kan utnämnas. Fortsättningsvis (fr o m 1 januari 1999) skall dessutom pedagogisk förmåga räknas in som merit vid en anställning som professor, för större vikt skall läggas vid undervisningen. Ett större antal professorer skall både undervisa och forska. Enligt Tham har

gapet mellan forskning och undervisning blivit för stort när undervisningen sköts av lektorerna. Professorernas särskilda sk sabbatsterminer, avsedda för forskning, avskaffas.

Förslaget var också en del i utbildningsdepartementets jämställdhetssträvan. Thams uttalade mål är att en fjärdedel av alla professorer om tio år skall vara kvinnor. Olika delmål för varje högskola har presenterats. Om högskolorna inte klarar av att uppfylla målen kan regeringen tänka sig att strypa en del av anslagen som bestraffning.

Maktanspråken kunde ta sig pinsamma uttryck. Professorer i Sverige – och utomlands – har av hävd åtnjutit ett relativt långt gående anställningsskydd. Anledningen är omsorgen om den akademiska integriteten, i klartext professorernas möjligheter att vara inopportuna mot sin arbetsgivare, staten. Detta anställningsskydd skulle nu bort. Motiveringen var rätt och slätt att gängse regler på arbetsmarknaden borde räcka. Och vad upprörda röster anbelangade borde naturligtvis just den motiveringen räcka. Punkt.

Men förutom de röster som höjts mot dessa principvidrigheter – till ingen nytta – har kritiken också riktat in sig på en annan punkt. Det gäller det nya anställningssystemet. Intressant är systemet framför allt för att det förmodligen är Thams skötebarn – de små och medelstora högskolorna – som missgynnas.

Tham ser USA som ett föredöme vad gäller rörligheten mellan universiteten. I Sverige rekryteras professorer i relativt hög grad vid den egna institutionen och stannar där, men i USA är systemet för lärarrörlighet och avancemang till professor mer dynamiskt. Utbildningsministerns ambition är att föra det svenska högskoleväsendet närmare detta tillstånd. Ut-

jämmandet av skillnaden mellan lektor och professor är härvidlag det främsta instrumentet.

Men konsekvensen kan bli en helt annan. Det är till stor del professurens särskilda status som förmår kompetenta personer att bryta upp och flytta till den högskola där denna utlyses. Om det utan vidare problem går att bli professor vid det egna lärosätet finns inte samma incitament till rörlighet. Då stannar man hellre där man är. Och i ett tillstånd av orörlighet blir lätt de mindre högskolorna förlorare. Här skall påpekas att den av regeringen 1996 tillsatta högskoleutredningen föreslog att tjänster som biträdande professorer skulle inrättas för att öka rörligheten, men varnade samtidigt för att införa lokal befordran för professorer just för att det skulle komma att få motsatt effekt. Men varningen har som synes helt ignorerats.

Sedan finns en mer principiell aspekt. Ett begränsat antal professurer garanterar trots allt ett eliturval, och därmed också kvalitet på forskningen på professorsnivå. Öppnas dörrarna så pass som Tham föreslår innebär det också att konkurrens- och belöningssystemet, det som tidigare har tjänat som utgallringsinstrument, förlorar sin kvalitetssäkrande verkan. I stället finns risken att andra faktorer får en mer framträdande roll vid tjänstetillsättningarna – exempelvis anpassningsviljan. Thams hörsamhet inför kritiska synpunkter som dessa har naturligtvis varit obefintlig.

I september samma år, i samband med regeringens budgetproposition (1997/98:1), var det de forskarstuderandes tur att bli föremål för åtgärder. Tham hade irriterat sig på att genomströmshastigheten av avhandlingar inom främst samhällsvetenskapliga och humanistiska fakulteter var för låg. Produkti-

viteten behövde höjas, helst så att det inte tar mer än fyra år att förfärdiga en avhandling.

Regeringen föreslog därför att förutom de rent akademiska kraven för att bli antagen till en forskarutbildning skall en sökande även kunna uppvisa tillräckligt goda ekonomiska förhållanden. Bara den som i förtid kan peka på tillräcklig finansiering för att läsa heltid under fyra år, eller minst halvtid under åtta år skall komma i fråga. "Finansiering" avser då inte studiemedel. Studiemedel kan endast de få som i grundutbildningen inte fullt utnyttjat de sex år man har rätt till. Med detta hoppades Tham slippa den grupp som arbetar med avhandlingen så pass länge att de aldrig kommer kunna betala tillbaka de studielån de drar på sig. De grupp som blir kvar är de som i och med det nya systemet känner ett ekonomiskt tryck och producerar i raskare takt.

Trots detta är Thams uttalade ambition att doktoranderna skall bli fler: "Förslaget syftar till en effektivare forskarutbildning med kortare studietider samt fler och yngre doktorander." Med tillfälligt tillskjutna medel finansieras också ytterligare doktorander under 1997 och 1998.

Men resultatet blir – även här – förmodligen det motsatta. Frågan är, om man ser till de humanistiska fakulteterna, om det inte är anmärkningsvärt hur pass mycket forskning som ändå blir utförd hos dem med tanke på hur relativt små resurser de vanligtvis får nöja sig med. Eftersom forskarstuderande i dessa ämnen redan i dag finansierar sina utbildningar till stor del med egna pengar kommer det sannolika resultatet av förslaget bli att deras antal drastiskt krymper och mycket forskning aldrig blir gjord. Att hänsyn skall tas till en sökandes ekonomiska ställning vid forskarantagningen är dessutom ett

inslag som, liksom i fallet med positiv diskriminering strider mot meritokratins princip. Och sunt förnuft.

Vidare ser Tham inget skäl till att avhandlingar måste tryckas. Normalfallet bör vara att de mångfaldigas på annat sätt, har han meddelat. Dagens teknik möjliggör att detta kan ske på ett både enkelt och billigt sätt. Och spridning kan de alltid få genom Internet. Således har förordningen om doktorsavhandlingar upphävts. Även mot detta har protesterna haglat – för döva öron.

Det högre utbildningsväsendet har också blivit föremål för vad Tham velat kalla ett ”humanistiskt projekt”. Spridningen av universitetens lärdom borde främjas ytterligare. Det är en frihetsfråga. Kunskapsmassan skall spridas ut i samhället, inte gömmas inom elitistiska och traditionsbundna universitet. Följaktligen skall utbildningsportarna öppnas, nya utbildningsplatser skapas och små högskolor fås att expandera och snarast bli likvärdiga universiteten.

Över huvud taget har han hävdad att distinktionen mellan högskola och universitet är ”konstlad” och på sikt kommer att försvinna. Det finns ingen anledning att vidmakthålla en kvalitativ uppdelning och det finns inget principiellt skäl emot egna professorer och forskarutbildning vid mindre högskolor. Flera utpekade högskolor skall därför få bli universitet före år 2 000. Tham anser att benämningen inte nödvändigtvis skall behöva vara kopplad till antalet fakulteter. Små högskolor har också börjat byggas ut och nya startats.

Den operativa processen i denna riktning kan sägas ha startat på allvar i och med den tidigare nämnda forskningspolitiska propositionen 1996. Små och medelstora högskolor tilldelades då drygt 100 miljoner kronor för forskning samtidigt

som svångremmen drogs åt för resten av forskningssverige. Nya högskoleplatser, räknade i flera tiotusental, började också delas ut. Dock i första hand till högskolor.

Men det självklara resultatet om detta drivs för långt – och Tham är uppenbarligen beredd att driva det hur långt som helst – är att kvaliteten på forskningen och utbildningen blir lidande. En viss koncentrationsnivå är alltid nödvändig för att avancerad forskning skall kunna bedrivas. Effekterna av resursspridning blir lätt kvalitetshämmande. Det skall också påpekas att högskolorna i samband med detta börjat fungera som ett slags ams-avdelningar. För de som studerar är ju inte arbetslösa . . .

Thams genmälen mot denna kritik har präglats av en tämligen bisarr konspirationsteori: Nu, liksom skulle varit fallet för hundra eller tvåhundra år sedan, försöker en burgen elit hålla de breda massorna i schack genom att förvägra dem utbildning.

Som exempel kan nämnas turerna kring den planerade nya högskolan i Malmö. Avsikten är att högskolan skall göra Malmö till Sveriges sjätte största högskolestad med drygt 14 000 helårsstudenter.

Den statliga Malmökommittén framhöll vikten av att "institutioner vid Lunds universitet ges möjlighet att successivt övergå till högskolan i Malmö". Men Gun Hellsvik, f d lektor vid Lunds universitet och reservant i kommittén, har hävdad att hela satsningen är ett stort ams-projekt. Och Boel Flodgren, rektor för Lunds universitet, menade att den nya högskolan är tvivelaktig ur kvalitetssynpunkt.

Tham har helt oblygt deklarerat att kritikerna "lever i fel sekel". De företräder vad han kallade "en utdöende universi-

tetsideologi som ser nya studerandegrupper som hot mot de redan utbildade”:

De vill att vanligt folk ska syssla med enklare göromål.

”Högskolorna är inga företag och skall inte styras som företag” har Tham vid ett tillfälle deklarerat. Men då de humanistiska fakulteternas ”produktivitet” mäts enbart i nyttotermer ligger den kvantifierande vinstmaximeringen nära. Och då ordförandeskapet och rektorskapet separeras från varandra i universitetsstyrelsen, då påminner organisationen mer om ett företags – med skillnaden att Carl Tham utnämner ordföranden.

Att han sedan snöper, nivellerar och slätar ut, alltså iscensätter processer i rakt motsatt riktning mot vad varje företag i kunskapsbranchen skulle göra, är i sammanhanget inget motsägelsefullt. Inte om man byter ut Thams ”utvecklande” av universiteten mot ordet ”kuvande”. Gamla resursstarka och respektingivande institutioner är sådana som kan samla mod till att sätta sig upp mot makten. Nu får de känna på Thams utjämnande slägga.

40

Pejling nr 10

Att utbildas av Tham

VAD HAR EFFEKTERNA av den thamska regimen blivit på studentnivå? Ja, att kårobligatoriet ligger bergfast kvar efter Per Unckels åtminstone halvhjärtade ansats att avskaffa det behöver nog knappast nämnas. Men en hel del innovationer har också sett dagens ljus under mandatperioden.

Något av det första den nytilträdde utbildningsministern irriterades över var det faktum att hans företrädare hade låtit de enskilda lärosätena själva – åtminstone i viss mån – utforma sina antagningskriterier för sina respektive utbildningar. Unckels åtgärd var föranledd dels av det principiellt viktiga att en autonomi upprätthölls på denna punkt, dels antogs de enskilda lärosätena själva ha bästa möjligheten att bedöma vilka kvalifikationer som var lämpliga i deras fall och dels sågs ett värde i att de fick möjlighet att profilera sig och sina utbildningar gentemot varandra.

Tham menade att detta var ett hot mot den enskilde studen-

tens "rättssäkerhet" (trots att ett särskilt organ för överklaganden hade tillskapats). Systemet måste vara enhetligt och överblickbart, annars fanns uppenbara risker för orättvisor. Lösningen blev en centralisering av antagningssystemet som med internationella mått mätt var anmärkningsvärd.

De centralt fastställda direktiven blev så omfattande att högskolorna bara fick utforma egna antagningregler om det fanns "särskilda skäl" för detta. För hur dessa särskilda skäl skall bedömas hade Högskoleverket vederbörliga detaljföreskrifter. Lokal och individuell bedömning skulle förekomma i så liten utsträckning som möjligt. Centraliseringen skulle maximeras och självständigheten minimeras.

Därtill ville man lägga än mindre vikt än tidigare vid speciella förkunskapskrav hos den sökande. I första hand skulle vederbörande ha ett gott genomsnittsbetyg från gymnasiet. Först i andra hand var betyg i speciella "kärnämnen" av betydelse. Exempelvis innehöll den nya förordningen inget krav på att den sökande skall vara godkänd i engelska.

Ökade med detta den enskilde studentens rättssäkerhet? Knappast. Den variation av öppningar och möjligheter den enskilde sökande tidigare hade ersattes av en enda motpart – staten. I den mån missgrepp eller felbedömningar görs i ett sådant system slår ju de över hela fältet. Korrigeringar sker till gruppens förmån, inte till individens. Den kollektiva rättvisan ersätter den individuella.

Att grupperspektivet är regel och inte undantag inom utbildningsdepartementet visade sig även under historien med de niotusen medelålders naturvetarna, det s k NT-stödet. Regeringen menade att det rådde brist på civilingenjörer i Sverige. Denna bedömning hade även den borgerliga regeringen

gjort, och hade därför ökat antalet studieplatser vid de tekniska högskolorna.

Thams strategi var mer besynnerlig. Hans lösning präglades av konstruktivism och godtycke om vartannat. I februari 1995 lade regeringen fram en proposition om "Särskilda satsningar inom högskolan" (1994/95:139). Däri konstaterades att det rådde brist på naturvetenskaplig kompetens inom näringslivet, särskilt exportindustrin. Därför skulle det under en begränsad tid behövas "särskilda insatser" för att öka antalet personer med önskvärda kvalifikationer.

Förslaget byggde på en avsiktsförklaring i den strax tidigare framlagda budgetpropositionen (1994/95:100). De särskilda insatserna gick där ut på att identifiera en specifik grupp, personer som är 25-45 år och som har minst fem års arbetslivserfarenhet. Det var dessutom angeläget att de var kvinnor. För dem som uppfyllde dess krav väntade 9 000 nyinrättade platser och ett studiearvode på 12 000 kr per månad (s k NT-stöd) under de första två studieåren. Därefter finansieras utbildningstiden via studiemedel (som skulle kunna avskrivast). För detta ändamål skulle 1,2 miljarder tas från det arbetsmarknadspolitiska fältet. Det var alltså ett uttalat arbetsmarknadspolitiskt projekt.

Rasande studentröster lät inte vänta på sig. Förståelsen för att en utvald grupp människor skulle få betalt för att sätta sig på skolbänken samtidigt som "vanliga" studenter tvingades finansiera sina studier med reguljära studielån var förståeligt nog måttlig. Förslaget om NT-stödet, kombinerat med ett förslag om att slopa CSN-kortet fick bågaren att rinna över för det annars inte så upprorsbenägna studentkollektivet. Inom loppet av en vecka levererade SFS, Sveriges förenade studentkårer,

en protestlista omfattande 38 949 namn. Och samma vecka anlände 25 000 vykort till socialförsäkringsutskottet med ilskna studenter som avsändare.

Runt om i landet förekom också mer handfasta protester. I Luleå bildades "Sveriges längsta liftkö" med studenter som stod med facklor längs vägen och delade ut "liftkort" till alla. I Karlstad sågs jättetummar längs vägkanterna. Uppsala fylldes av cyklande studenter och musik från studentorkestern. I Visby roddes det runt i roddbåtar och i Göteborg samlades man under banderoller i Vasaparken. Studenterna på Kungliga tekniska högskolan i Stockholm valde det mest konventionella greppet: de ockuperade sitt kårhus.

Här tvingades faktiskt Tham backa. CSN-kortet fick leva kvar. Vad gällde NT-stödet blev det halv reträtt. I stället för studiearvode valde man att koppla de 9 000 utbildningsplatserna till det särskilda vuxenstödet (Svux) som utbetalas till dem som studerar på komvux och ingår i vuxenutbildningen.

Att Tham skulle ha tagit något slags principiellt intryck av den kritik som riktade sig mot inslagen av godtycke och diskriminering i hans utbildningspolitik vore dock vanskligt att hävda. Som exempel kan pekas på hans försvar mot just denna anklagelse då den framfördes av Gunder Andersson i Aftonbladet. Tham noterade då att Andersson använt uttrycket "vanliga studenter" då denne velat distingerat dessa gentemot de 9 000. Men att opponera sig mot NT-stödet utifrån en sådan kategorisering är ett uttryck för en "obehaglig människosyn", enligt utbildningsministern.

Frågan om Sveriges civilingenjörer kom att bli avslöjande för Thams intrycksförmåga även vid ett senare tillfälle. Veckans Affärer ansåg att faran för en kommande "nolltillväxt" vad

gällde högutbildat folk, främst inom teknik -och IT-områdena var så stor att det motiverade ett eget tema i nummer 6, 1998. Enligt en undersökning utförd av Coopers & Lybrand emigrerade 4 500 högskoleutbildade personer 1996, tre gånger så många som tio år tidigare. En OECD-rapport pekade i samma riktning: Sverige led av "brain-drain". VA:s egen enkät visade att de svenska företagsledarna var starkt oroad över utvecklingen.

I anslutning till presenterade fakta intervjuades utbildningsministern (sid 41). Att inte återge honom vore oförsvarligt. Var han oroad över bristsituationen när det gällde ingenjörer och IT-personal? Nej, då. På kort sikt hade högskolornas bristande lyhörddhet och näringslivets bristande förutseende medverkat till ett visst underskott av civilingenjörer, men på lång sikt skulle problemet lösa sig tack vare regeringens utbildningspolitik. Det fanns heller ingen grund för uppfattningen att vi hade för stor bredd snarare än djup i utbildningen. En sådan motsättning förelåg inte. Det var vidare en "myt" att högutbildade flydde landet. Ökningstakten i emigrationen skulle inte fortsätta vara så hög. OECD-rapporten sade ingenting, innehöll inga fakta, och om de verkställande direktörerna i VA:s enkät uttryckte Tham följande:

De får naturligtvis tycka vad de vill men de har fel i den bemärkelsen att det inte finns några sådana tecken i dag. Deras svar grundar sig kanske på en känsla.

Och om det problem många företag såg med den kollektiva lönebildningen som gjorde det svårt att höja lönerna för vissa grupper:

De kan inte komma till mig och klaga på att lönerna är för låga. Lönepolitiken är parternas sak. Dessutom verkar VD:arna inte ha några problem med att höja sina egna löner. Så de kan nog ge sina närmaste medarbetare en bra lön också.

Det var alltså en myt att nybakade studenter lämnade landet. Och i händelse av att de faktiskt gjorde det var det inget som berörde utbildningsministern. Inte mer med det.

Men Tham har varit långt ifrån lika demonstrativt likgiltig inför det faktum att det finns studenter som studerar utomlands.

För detta gör de ju med bidrag ur det svenska studiemedelsystemet! Denna möjlighet försökte Tham begränsa. Det huvudsakliga skäl han anförde var behovet av besparingar i studiemedelsystemet, men den värdeladdade undertonen saknades inte. Varför skulle svenska studenter, och därmed den svenska staten, finansiera utländska lärosäten? Skulle det vara något fel på våra egna, präglade av vår utmärkta utbildningspolitik?

Men skulle då inte förslaget dessutom leda till ett slags akademisk segregering, att bara de med rika föräldrar skulle få råd att studera utomlands? Frågan var ointressant, ansåg Tham och förklarade varför i UNT 18/10 -97:

Så är det väl redan i dag, till de bästa utbildningarna räcker inte ens dagens studiemedel.

Just i detta fall var frågan om akademisk segregering ointressant. Minst sagt märkligt med tanke på den oerhörda ener-

gi som Tham ägnat åt att angripa segregering i mer abstrakta sammanhang, exempelvis frågan om inte hela det svenska folket i princip skall få tillträde till den högre utbildningen jämfört med dagens relativa fåtal. Utbildningsministrarnas rättvisepatos präglas onekligen av ett visst godtycke.

Men det konkreta godtycke den enskilde studenten kan bli utsatt för verkar inte ha några nämnvärda gränser. En liten nyck, känslan av provinsial underlägsenhet, eller ett plötsligt utslag av välfärdsnationalism, utan vidare förvarning kan ett ideologiskt infall hos statsrådet förstöra ett antals studenters utbildningsplaner. För de studenter som redan hade förberett sina utlandsstudier och plötsligt såg sina utbildningsvägar stoppade, huruvida de hade fog för sin klagan, det resonerades det aldrig nämnvärt om i utbildningsdepartementet. De studenterna utgjorde diverse enskildheter vars öden helt enkelt inte stod i proportion till helheten. Oavsett om helheten nu skall förstås som studiemedelssystemet eller hela statsbudgeten eller föreställningen om de egna lärosätenas förträfflighet. ”Studenterna” var en abstrakt och konstant storhet att kunna laborera med, inte olika individer i olika situationer att beakta.

Förslaget fick dras tillbaka. Kritiken var för stark även den gången. Studenterna verkar kunna bita ifrån sig gentemot utbildningsministern på ett annat sätt än forskarsamfundet. Men de är knappast att gratulera. Med den tid och den ansträngning en student investerar i sina studieår borde vederbörande rimligen kunna kräva att systemet präglas av förutsägbarhet. Att statsmakten garanterar detta handlar – om inte annat – om respekt för den enskilde individens strävsamhet. Men Carl Tham känner ingen sådan respekt.

Pejling nr 10

Thams raka streck

THAM HÄVDAR FRAMFÖR allt annat demokratins giltighet. Men då hans demokrati skall realiserats blir resultatet enhetlighet och allt annat än individualistiskt. Då Tham centraliserade antagningsbestämmelserna till högskolan var hans främsta argument den enskilde studentens rättssäkerhet. Alla skulle ha lika chans överallt. Alltså tillskapades ett nytt system med strikt enhetlighet som princip. Men resultatet blev att individens möjligheter försvann, för den "rättvisa" systemet premierade var rättvisa mellan grupper, inte individer. Antagningssystemet "demokratiserades" såtillvida att fler än tidigare gavs möjlighet att ta sig in på högskolan, men därmed försköts också urvalskriteriet från individuell kvalitet till tur.

Enhetligheten är inte bara nära förbunden med Thams demokratiuppfattning utan även hans humanism. Utbyggnaden av mindre högskolor, hans "humanistiska projekt", innebär just att olikheterna suddas ut och enhetligheten vinner

mark. I förlängningen kommer varje universitet/högskola att vara det andra likt. Alla kommer att ha professorer och en viss forskning att bedriva. Så här långt under Thams mandatperiod kan det konstateras att hans profetia, att gränserna mellan universitet och högskola kommer att försvinna, i stor mån verkar kräva hans egna insatser för att uppfyllas.

Denna insats försvaras med ett starkt moraliskt patos. Han återkommer som nämnts ofta till att högern då som nu betraktar utbildning som en ändlig resurs som inte får spridas för mycket. Därav deras motstånd. Det hela handlar om frihet:

De konservativa i alla länder har försökt knycka frihetsbegreppet. Men individen kan ju inte bli fri utan kollektiva insatser. Annars blir det bara en frihet för de få. Det är där jag menar att utbildningen har sin centrala roll, också som fördelningsinstrument, för att skapa ett något mindre ojämnt samhälle.

Den "kollektiva insatsen" representeras förstås av Carl Tham. Den enskilde kan naturligtvis inte fördela något till sig själv. Först måste ett strukturellt förtryck forceras. Av Carl Tham. Snarare än genuin humanism liknar detta ett slags humanistisk ingenjörskonst. Friheten må vara en hur inneboende potential som helst, utvecklingsbar är den inte förrän kunskapsfördelaren Tham har skridit till verket.

Det finns i sammanhanget skäl att betona distinktionen mellan humanism och humaniora. Tham menar att universiteten har en humanistisk uppgift, men själva humanioran, de humanistiska fakulteterna, har han inte visat överdriven uppskattning. Tydligast har det väl märkts i fallet med doktoran-

derna som skulle hetsas genom systemet medelst strängare finansieringsvillkor.

Humanismen reduceras onekligen om humanioran negligeras, eller motarbetas.

Ett annat särdrag i den thamska humanismen är dess egalitarism. I Thams värld kan utbildning aldrig delas in i högt och lågt. Enligt honom finns det därför aldrig fog för kritiken att kvaliteten får stryka på foten till förmån för kvantiteten. Det finns heller aldrig skäl för att varna för den allmänna utplaningen inom högskoleväsendet. Denna sker ju i jämlikhetens namn. Till allas fromma.

Men en sådan utjämning är också en form av centralisering. Thams attacker mot allt som liknar hierarkier, kompetenskoncentrationer, alla ojämnheter på den raka linjen, är också attacker mot konkurrerande auktoriteter. I ett jämnt, platt landskap blir genomslaget för den politiska maktens intentioner, må vara en gest, en varning, eller ett påbud, både snabbara och verkningsfullare.

Thams självbild kännetecknas inte av brist på självförtroende. I rollen av politiker i politikens tjänst är han ju en centralfigur: helt central i arbetet för centralisering och utjämning. I kraft av sin syn på politikens uppgift är han till skillnad från andra inte föremål för denna process utan pådrivare av den. En process vars expansion ses som riktig i sig. Hindren ska inte beaktas utan krossas.

Pejling nr 10

Undersåte eller fiende

DET FINNS ALLT för talrika och beklämmande exempel på den lättvindighet med vilken Carl Tham viftat bort kritik. Folk har antingen sig själva att skylla, eller så har de inte förstått, eller så agerar de känslomässigt. Men lika gärna kommer en annan karaktäristisk försvarsreaktion till uttryck. Kritikerna beskylls mer eller mindre – och särskilt om de är uttalat borgerliga – för att ha onda avsikter. De företräder en ”obehaglig människosyn”, de styrs av ”klassinstinkter”, är bärare av ett antidemokratiskt sinnelag eller vill skapa ett privilegiesamhälle. Pendelrörelsen går mellan nonchalans och aggressivitet. Gemensamt är att ingen är jämbördig med Carl Tham.

Undersåte eller fiende, för att spetsa till det. Professor emeritus Torvard C Laurent skrev i SvD den 22/11 1996 om en ”total brist på dialog mellan Carl Tham och forskarvärlden”. Artikeln var påkallad av den då pågående striden kring löntagarfondsmedlen och de kraftiga neddragningarna av forsk-

ningsanslagen. Men fokus riktades också mot utbildningsministrarnas strategi – att låta sina underlydande slåss mot varandra. Laurent gör en viktig iakttagelse. Tham har konstruerat motsatsförhållanden mellan stiftelser och forskningsråd, forskningsanslag har ställts mot forskningsanslag, universitet mot regionala högskolor och, kanske mest uttalat, kvinnor mot män. Har det högre utbildningsväsendet någonsin kännetecknats av samarbete är det numer kamp som gäller.

Sett ur ett sådant perspektiv blir Thams isolering, eller utanförskap, fullt naturligt i bemärkelsen att det är en av honom medvetet eftersträvd position. Skall man ta hans retorik på allvar är det uttryck för ett rationellt val. För Tham handlar det politiska spelet inte om givande och tagande. Det kännetecknas snarare av oförsonlighet. Motparten är i bästa fall oförstående inför politikens välsignelser. I värsta fall, och det gäller tydligen ganska många, är motparten inte demokrat över huvud taget. I Thams föreställningsvärld slåss hög mot låg, elit mot folk, marknad mot demokrati.

Politik blir i det perspektivet inte en fråga om politikens innehåll, utan en fråga om demokratins vara eller inte vara. I den frågan finns inget utrymme för kompromisser eller förhandlingar. Det genuint demokratiska handlandet är begagnandet av politik i syfte att utöka politikens domäner. Makt, då den utövas i politikens tjänst, är rätt. Ett utövande som kräver sin ingenjör.

Har någon enskild person någonsin lyckats åstadkomma så stor skada för svensk forskning och utbildning som Carl Tham? Frågan är egentligen irrelevant. Vad som är viktigt är att situationen står klar för alla som känner engagemang i dessa frågor. Tham kommer inte att tröttna, tänka om eller ta in-

tryck av kritiken. Han kommer att fortsätta ända till dess att det samlade motståndet är starkare än hans egna maktmedel.

Laurentius konklusion bestod av den kanske mest träffande liknelsen av Thams person, gärning och ideologi. En liknelse i form av en enda spegelgestalt – Gustaf Vasa.